

Проблематика соціально-економічного розвитку гірських громад Карпатського регіону

Монинець В. В.¹

Опубліковано	Секція	УДК
03.04.2023	Економіка	332.122

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7814797>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. В статті досліджено ключові проблеми сучасного розвитку гірських громад Карпатського регіону України. Нерівномірний розвиток територіальних утворень спричиняє наявність суттєвих відмінностей у розвитку територіальних громад. В подальшому це посилює розриви у якості життя, інфраструктурному забезпеченні, наданні необхідних соціальних послуг. Метою статті є аналіз існуючої проблематики соціально-економічного розвитку гірських громад Карпатського регіону. Сучасні підходи до розвитку гірських громад має спиратися на посиленні ролі підприємництва та формування сприятливого підприємницького середовища. Основні теорії, які розповсюджені у науковому баченні розвитку депресивних, сільських та гірських територій, слід виокремити концепції екологічного розвитку, сталого розвитку та ревіталізації, що базуються на перешкоджанні виникнення незворотних змін у природному середовищі. Концепція сталого розвитку, окрім екологічних аспектів, передбачає вирішення соціальних питань, приділяючи увагу пошуку, розробці та впровадженню рішень, які гарантуватимуть подальший розвиток та економічне зростання гірських територіальних утворень. Показники областей Карпатського регіону різняться за рівнем середньомісячної зарплати, Індексом промислової продукції, Індексом сільськогосподарської продукції рівнем експортно-імпортової діяльності, обсягами реалізованої промислової і будівельної продукції, за оборотом реалізованої продукції та вантажообігу. В основу подальшої розбудови гірських територій слід покладати на інфраструктурне забезпечення, розширений доступ до ресурсів, туристичну діяльність, маркетинг гірських продуктів, зелену економіку. Щоб максимізувати прибутки, гірські громади мають отримати державну підтримку для переходу від продажу сировини до переробки та маркетингу товарів та посилити спільну діяльність з закордонними партнерами в межах Карпатського Єврорегіону.

Ключові слова: гірські громади, економічний розвиток, диспропорції, Карпатський регіон.

Problems of socio-economic development of mountain communities of the Carpathian region

Annotation. The article examines the critical problems of the modern development of mountain communities in the Carpathian region of Ukraine. The uneven development of

¹ аспірант, ДУ „Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України”,
<https://orcid.org/0000-0003-3804-8352>

territorial formations causes significant differences in the development of territorial communities. In the future, this increases gaps in the quality of life, infrastructural provision, and the provision of necessary social services. The article aims to analyze the existing problems of socio-economic development of the Carpathian region mountain communities. Modern approaches to the development of mountain communities should be based on strengthening the role of entrepreneurship and forming a favorable business environment. The main theories, which are widespread in the scientific vision of the development of depressed, rural, and mountainous areas, should be singled out the concepts of ecological development, sustainable development, and revitalization, which are based on preventing the occurrence of irreversible changes in the natural environment. The concept of sustainable development, in addition to environmental aspects, involves solving social issues and paying attention to the search, development, and implementation of solutions that will guarantee the further development and economic growth of mountainous territorial formations. Indicators of the Carpathian region regions differ according to the average monthly salary level, the Index of industrial products, the Index of agricultural products, the level of export-import activity, the volume of realized industrial and construction products, the turnover of realized products, and freight traffic. Further development of mountain areas should be based on infrastructure support, expanded access to resources, tourism, marketing of mountain products, and a green economy. In order to maximize profits, mountain communities should receive government support for the transition from the sale of raw materials to the processing and marketing of goods and strengthen joint activities with foreign partners within the Carpathian Euroregion.

Keywords: mountain communities, economic development, disparities, Carpathian region.

Вступ

Гірські території розташовані в досить різноманітних соціально-економічних та історико-культурних контекстах і мають різний рівень розвитку та ресурсні потреби для сталого розвитку. Виявлення та реагування на ці потреби означає більше, ніж вдосконалення підходів до впровадження державної політики та вирішення проблем недостатнього використання можливостей і знань у багатьох суспільно-політичних процесах. Ці зусилля повинні визначити, що хоча рамкові умови на відповідних територіальних утвореннях важливі, державне фінансування та інвестиції не завжди відповідають місцевим очікуванням і потенціалу. Зацікавлені сторони мають багато різних поглядів на державну політику та стратегії і їх потрібно враховувати в ефективних процесах участі зацікавлених сторін. Крім того, необхідне поєднання різних секторальних стратегій і розуміння, що процеси розвитку гірських громад, які розпочинаються на місцевому рівні, можуть бути довготривалими і потребувати диференційованого підходу.

Інклюзивний місцевий розвиток гірських територій охоплює різні райони, і він нерозривно пов'язаний із сусідніми, а також більш віддаленими низинними районами. Такий розвиток потребує комплексного підходу, враховуючи як населення, так і середовище, в якому вони живуть і працюють, визнаючи, що місцеві територіальні громади неоднорідні, а просторові проблеми особливо складні в гірських районах. Отже, побудова довіри, взаємне розуміння, готовність до компромісу, представництво меншин (включаючи гендерні розриви та різне культурне, освітнє та соціальне походження), а також спільне виробництво знань є важливими відправними точками для стійких шляхів формування спроможності громад. Враховуючи поширену відсутність інтегративних способів управління та надмірне державне втручання,

стратегії розвитку гірських територій повинні ґрунтуватися на співпраці, взаємній відповідальності та уникненні або мінімізації конфліктів інтересів [1].

Серед ключових теорій, які домінують у сучасному підході до розвитку депресивних, сільських та гірських територій, слід назвати концепції екологічного розвитку, сталого розвитку та ревіталізації, що базуються на перешкоджанні виникнення незворотних змін у природному середовищі. Концепція сталого розвитку, окрім екологічних аспектів, додатково наголошує на соціальних питаннях, приділяючи увагу пошуку, розробці та впровадженню рішень, які гарантуватимуть подальший розвиток та економічне зростання. Ця специфічна стійкість розвитку має відбуватися через активне залучення всіх груп зацікавлених сторін до цих процесів. Проблема протидії деградації та спустошенню окремих територій пов'язана з концепцією ревіталізації та оновлення населених пунктів. У цьому випадку розвиток територій, у тому числі сільського господарства, вимагає нового й інноваційного підходу, який інколи набуває форми радикальних перетворень соціально-економічних та просторових структур, але з урахуванням специфіки території та місцевих умов. Метою цієї діяльності є спричинення соціальних змін та економічного стимулювання, що часто пов'язано зі створенням нових соціально-економічних функцій. Одним із ключових чинників розвитку в розумінні сучасних теорій є підприємницька діяльність мешканців, здатних знаходити перспективні ніші на продовольчому ринку, що дозволяє розвивати сільськогосподарську діяльність, або створювати місцеві підприємства, ефективно використовуючи багаті природні та культурні цінності окремих гірських територіальних громад.

Питання, спрямовані на вирішення проблематики соціально-економічного розвитку гірських громад Карпатського регіону були предметом розгляду науковців, а саме: Макіно Ю. [1], Мануеллі С. [1], Хука Л. [1], Мазура А. [2], Перепелюкової О. [3], Бровко О. [4], Бобрика В. [5], Сторонянської І. [6], Максименко А. [6], Васильцівої Т. [7] та ін. В той же час, потреби формування нових підходів до розвитку гірських територій є досить актуальним, враховуючи виокремлення їх у відповідний функціональний тип, що передбачає подолання складних викликів щодо забезпечення сталого розвитку.

Метою дослідження є проведення аналізу сучасних проблем соціально-економічного розвитку гірських громад Карпатського регіону.

Результати

Існують різні підходи до визначення основних показників розвитку регіонів на основі ключових напрямів функціонування. Скористаємося позицією науковців, які в якості соціально-економічних індикаторів регіону пропонують застосовувати показники, які визначають: рівень життя; фінансове забезпечення населення; ситуацію на споживчому ринку та ринку праці; темпи промислового та сільськогосподарського виробництва; забезпеченість населення житлом та засобами транспорту та ін. [2; 3]. Хоча це не є вичерпним переліком показників, але вони формують певне уявлення щодо рівня продукування основ соціального та економічного стану окремих територіальних утворень.

Важливими характеристиками спроможності регіону до сталого розвитку є показники, пов'язані зі сферою оплати праці, споживчим ринком, промисловістю, сільським господарством, капітальним будівництвом, зовнішньоекономічною діяльністю, логістичними процесами та ін. Основні соціально-економічні показники соціально-економічного розвитку областей Карпатського регіону у 2021 р. представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні показники соціально-економічного розвитку областей Карпатського регіону у 2021 р. [8; 9]

	Україна	Закарпатська обл.	Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Чернівецька обл.
Середньомісячна заробітна плата одного працівника: номінальна, грн	14014	12235	11988	12530	11183
Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, %	55,7	52,8	53,8	55,8	55,6
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн. грн	3589379,0	25145,6	85878,9	128210,5	17126,2
Індекс промислової продукції (темпи зростання до 2020 р., %)	101,9	106,5	106,0	104,8	97,3
Індекс сільськогосподарської продукції (темпи зростання до 2020 р., %)	116,4	91,9	105,5	107,6	109,2
Обсяг виробленої будівельної продукції, млн грн	258073,6	1700,9	495,1	18597,0	1572,7
Індекс будівельної продукції (темпи зростання до 2020 р., %)	106,8	76,4	110,8	110,4	64,1
Оборот роздрібною торгівлі, млн. грн	1443832,9	29941,4	32917,8	89464,9	21745,9

За результатами аналізу даних табл. 1, можна зазначити, що при майже співставних рівнях середньомісячної зарплати спостерігаються найвищі темпи зростання в Чернівецькій області (112,5%). Рівень зайнятості областей Карпатського регіону нижче середньоукраїнського. Лідер щодо рівня середньої місячної заробітної плати – Львівська обл. За Індексом промислової продукції лише Чернівецька область має показник нижчий за середній по країні. В цілому Карпатський регіон демонструє за Індексом сільськогосподарської продукції результати, що значно нижчі за середні в Україні. Від’ємне сальдо експортно-імпортової діяльності показали Закарпатська і Львівська область. Львівська область є лідером щодо обсягів реалізованої промислової і будівельної продукції, за оборотом реалізованої продукції та вантажообігу. Найнижчі показники щодо обсягів реалізованої промислової продукції, вантажо- і пасажирообігу, та обороту реалізованої продукції отримано в Чернівецькій області, яка, в той же час, стала лідером щодо індексу сільськогосподарської продукції (110%).

Реалізація встановлених соціально-економічних завдань в регіоні в значній мірі спирається на наявність відповідної сучасної інфраструктури, об’єктів соціально-культурного побуту, житла. Сучасні темпи залучення коштів у капітальне будівництво далекі від необхідного і це є проблемою обмеженості ресурсів як державного так і місцевих бюджетів та недостатнім залучення інвестиційних ресурсів від приватних власників, Наявний обсяг капітальних інвестицій спрямований на створення важливих будівельних об’єктів у Карпатському регіоні приведено в табл. 2.

Таблиця 2

Капітальні інвестиції по областях Карпатського регіону України у 2021 р. [10]

Область	Обсяг капітальних інвестицій				
	млн грн	у % до		у розрахунку на одну особу, грн	Індекси капітальних інвестицій у житлове будівництво, у % до січня-грудня 2020 р.
		загального обсягу	січня-грудня 2020 р.		
Закарпатська	5126,3	1,0	114,5	4103,9	86,4
Івано-Франківська	8408,2	1,6	141,7	6174,0	124,4
Львівська	24041,9	4,5	137,7	9668,8	80,4
Чернівецька	3397,2	0,6	123,6	3791,4	152,0
Україна	528802,0	100,0	113,0	12719,0	116,7

Можна відзначити, що найбільшу кількість капітальних інвестицій залучено в Львівській області, в т. ч. і в розрахунку на 1 особу, в той же час, демонструючи найбільше зниження Індексу капітальних інвестицій у житлове будівництво відносно попереднього року (80,4%). Чернівецька має найнижчі показники капітальних інвестицій в Карпатському регіоні, але забезпечує суттєве збільшення Індексу капітальних інвестицій у житлове будівництво відносно попереднього року (152,0 %).

Показовою є динаміка створення робочих місць в областях Карпатського регіону та на гірських територіях в 2020 та 2021 рр. (рис. 1).

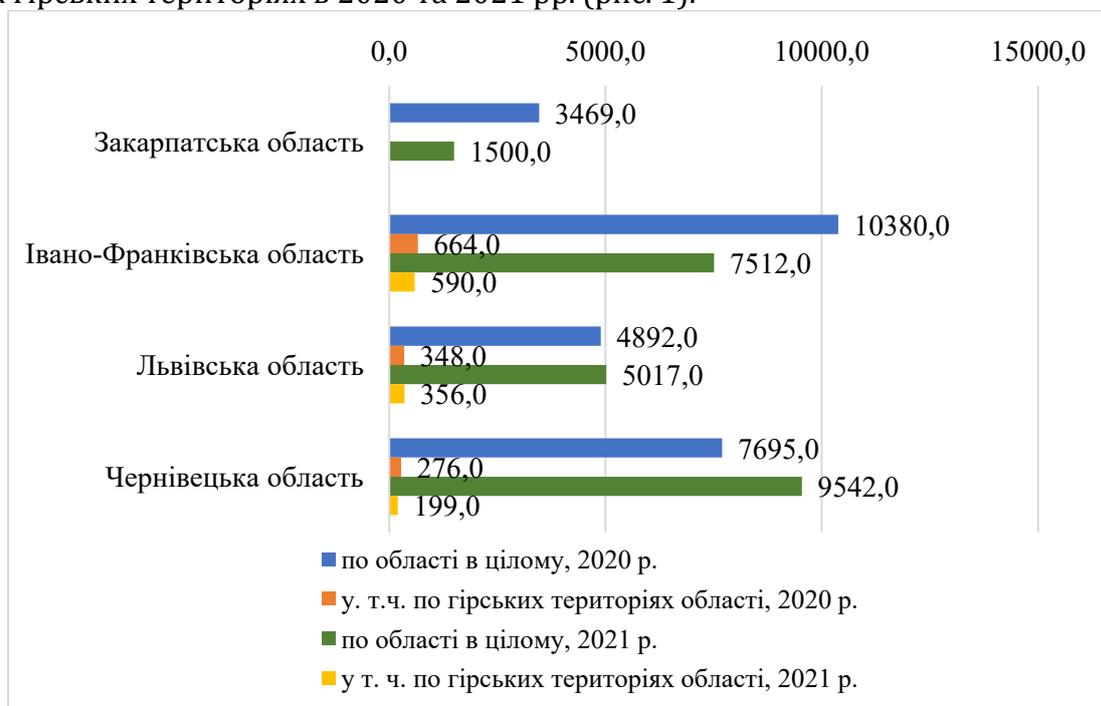

Рис. 1. Кількість створених нових робочих місць, одиниць [11]

Покращення ситуації відбулося в Івано-Франківській області в цілому, а щодо гірських територій помітне незначна позитивна динаміка у Львівській області. Загальна картина не є оптимістичною, враховуючи досить низький рівень створення нових робочих місць саме на гірських територіях (Закарпатська область – жодного за вказаний період).

Ключовим напрямом на рівні гірських територіальних громад є прискорення територіального розвитку, що забезпечується реалізацією проєктів соціально-економічного спрямування, на які виділяються кошти з різних джерел (рис. 2).

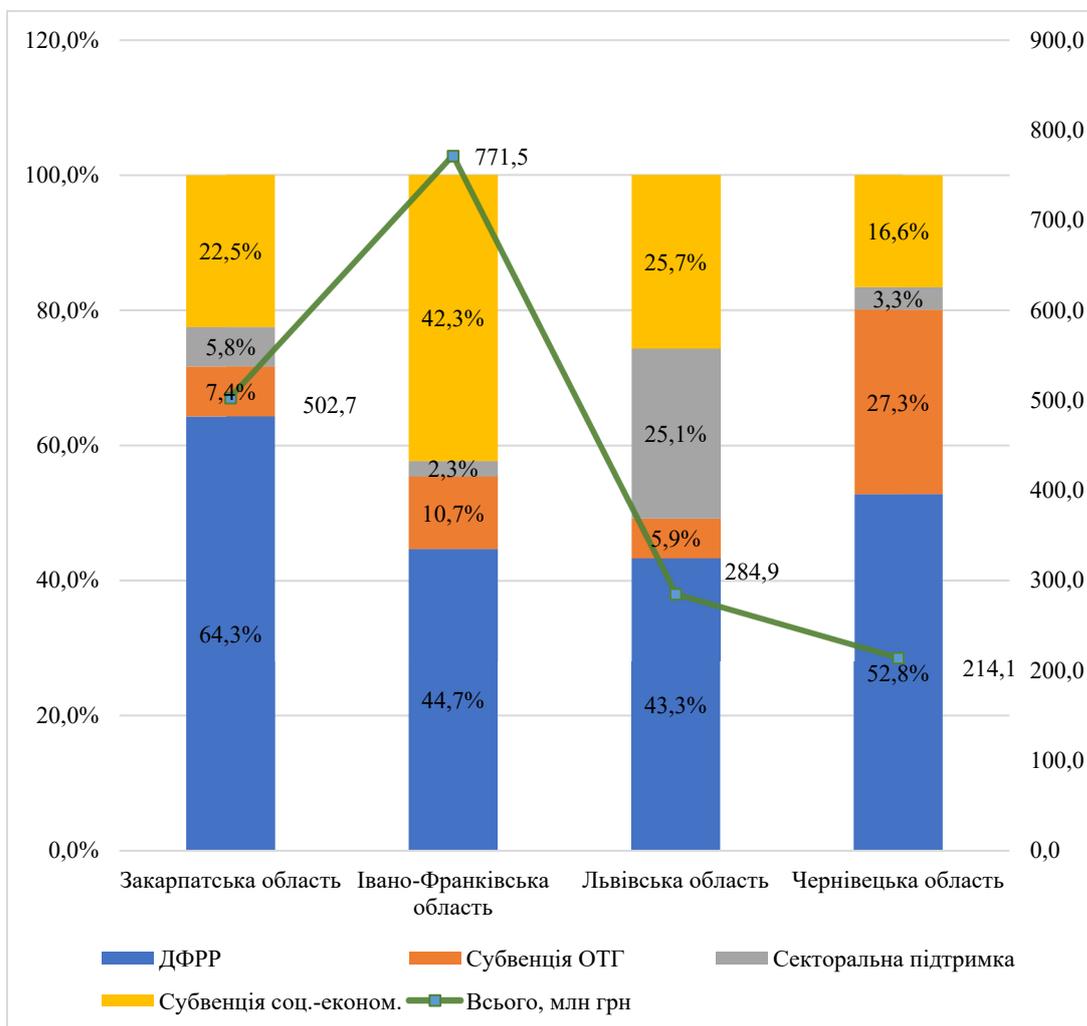

Рис. 2. Кошти спрямовані на реалізацію проєктів на гірських територіях Карпатського регіону в 2021 р., млн. грн. [11]

Дані, які формує Міністерство розвитку громад та територій, відображають безпосередні результати джерел залучення коштів у проєкти розвитку гірських територій. Найбільший вклад у всіх областях забезпечує Державний фонд регіонального розвитку, що є інструментом реалізації державної політики розвитку регіонів. Суттєвим джерелом реалізації проєктів розвитку є субвенція на заходи щодо соціально-економічного розвитку та субвенція територіальним громадам.

Якщо проаналізувати наповнення місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу, то можна бачити значні відмінності як між регіонами так і на рівні гірських територій. Значення диспропорції розвитку населених пунктів, віднесених до гірських, у 2021 році склали від 1,5 до 4,7 рази (показник – обсяг доходів місцевих бюджетів) (рис. 3). Зростання диспропорцій відносно попереднього року зафіксовано у Закарпатській області, а зниження у Івано-Франківській і Львівській областях. Загальний рівень доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у розрахунку на одну особу населення по Україні в 2021 р. склав 9,1 тис. грн.

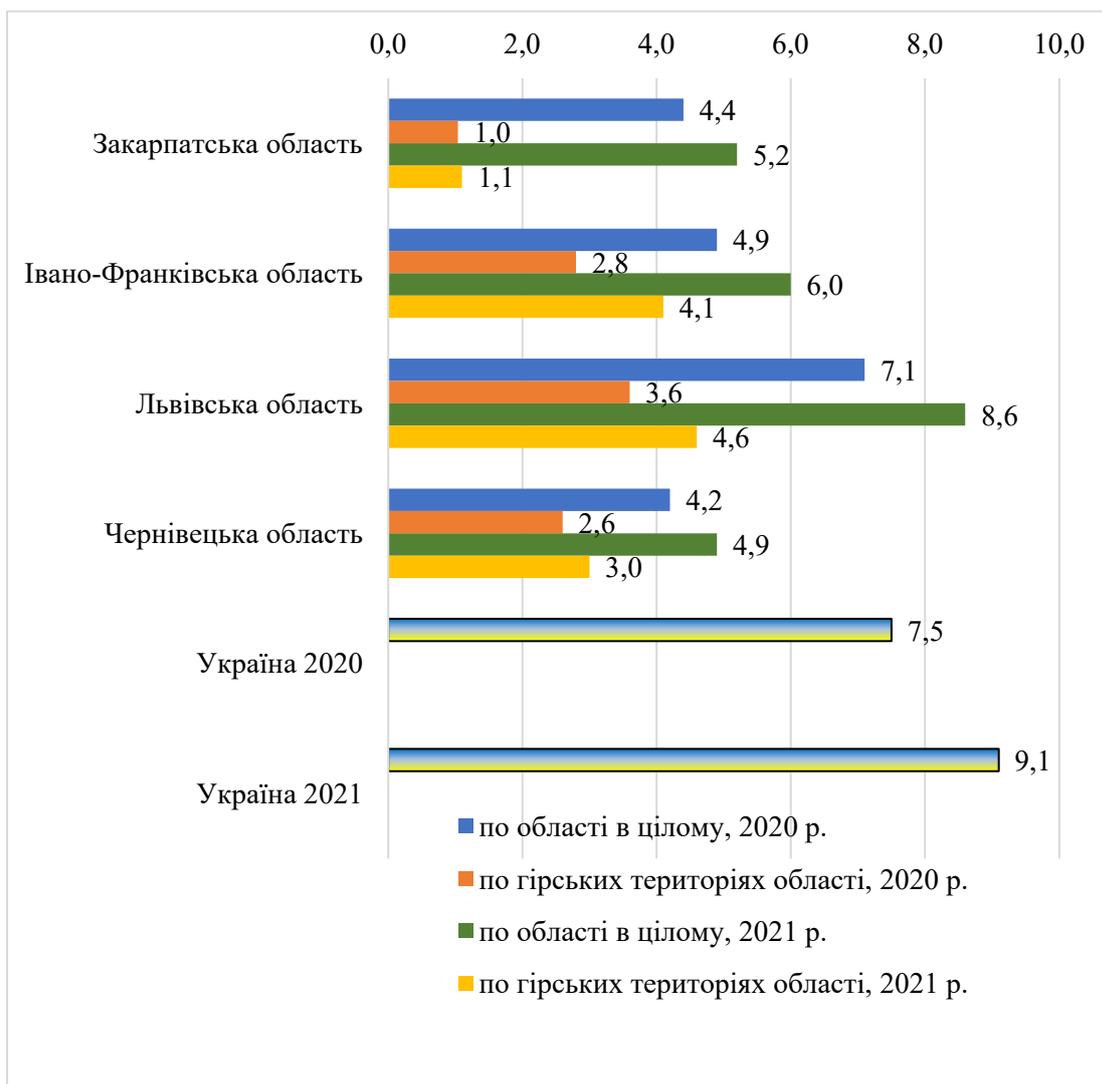

Рис. 3. Доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн [11]

Проведемо більш детальний аналіз на прикладі Боринської територіальної громади Самбірського району Львівської області на основі опитування жителів громади, проведеного у 2021 р. Зазначене опитування послужило одним з елементів формування Стратегії розвитку Боринської територіальної громади на 2022-2027 роки. Опитування передбачало надання оцінки розвитку сфери підприємницької діяльності, культури та відпочинку, охорони здоров'я, освіти, інфраструктурного забезпечення та стану навколишнього середовища. Відповідно до оцінювання розвитку різних сфер життєдіяльності було отримано наступні результати (рис. 4).

Найбільш негативна оцінка стосувалася наявності дорожньої інфраструктури та можливостям започаткування та ведення підприємницької діяльності. Хоча, в цілому наявне загальне більш скептичне оцінювання розвитку практично усіх сфер діяльності територіальної громади.

Проблематика громади стосується різних сфер та напрямів, причому думка жителів громади збігається з баченням представників місцевого бізнесу. П'ять ключових аспектів, які заважають розвитку громади, на думку громадян та приватних підприємців представлено на рис. 5.

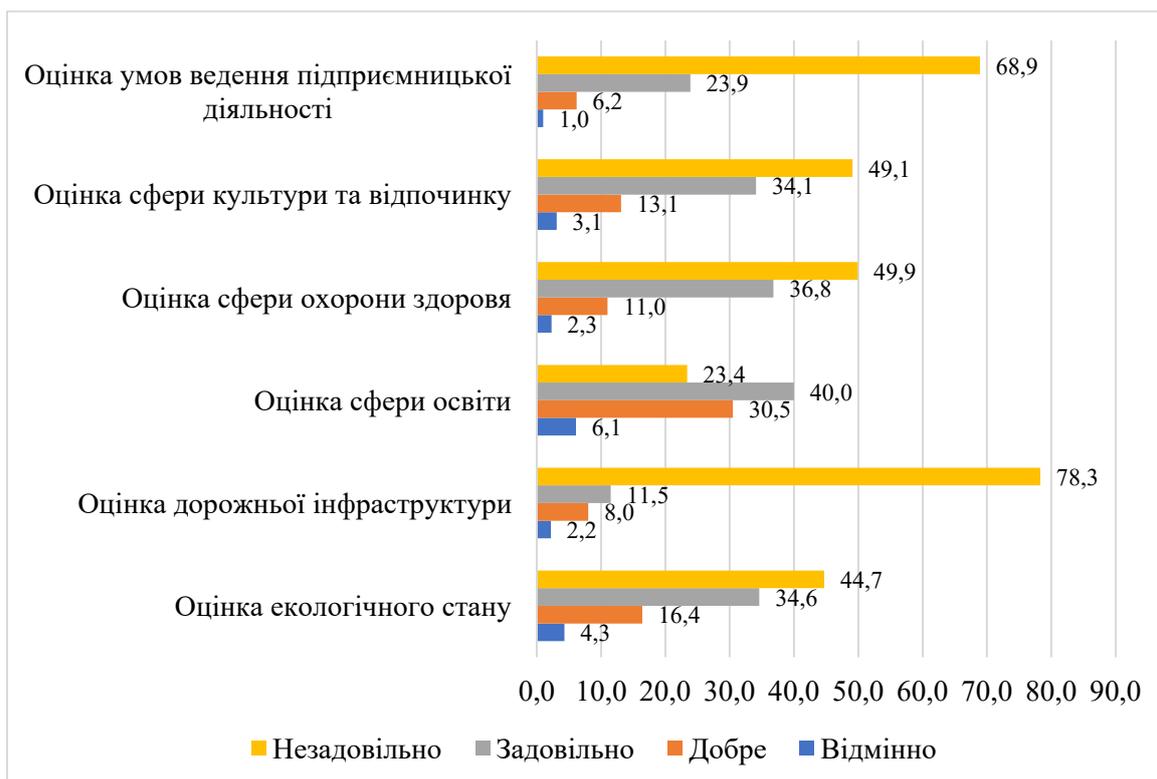

Рис. 4. Оцінювання жителями Боринської територіальної громади стану справ у різних сферах життєдіяльності у 2021 р., % [12]

За аналізом опитування (рис. 5) можна стверджувати, що проблематика відсутності робочих місць, можливостей для самореалізації і ведення підприємництва та неякісна інфраструктура є ключовими факторами, які на думку громадян і представників бізнесу, заважають розвитку гірської територіальної громади.

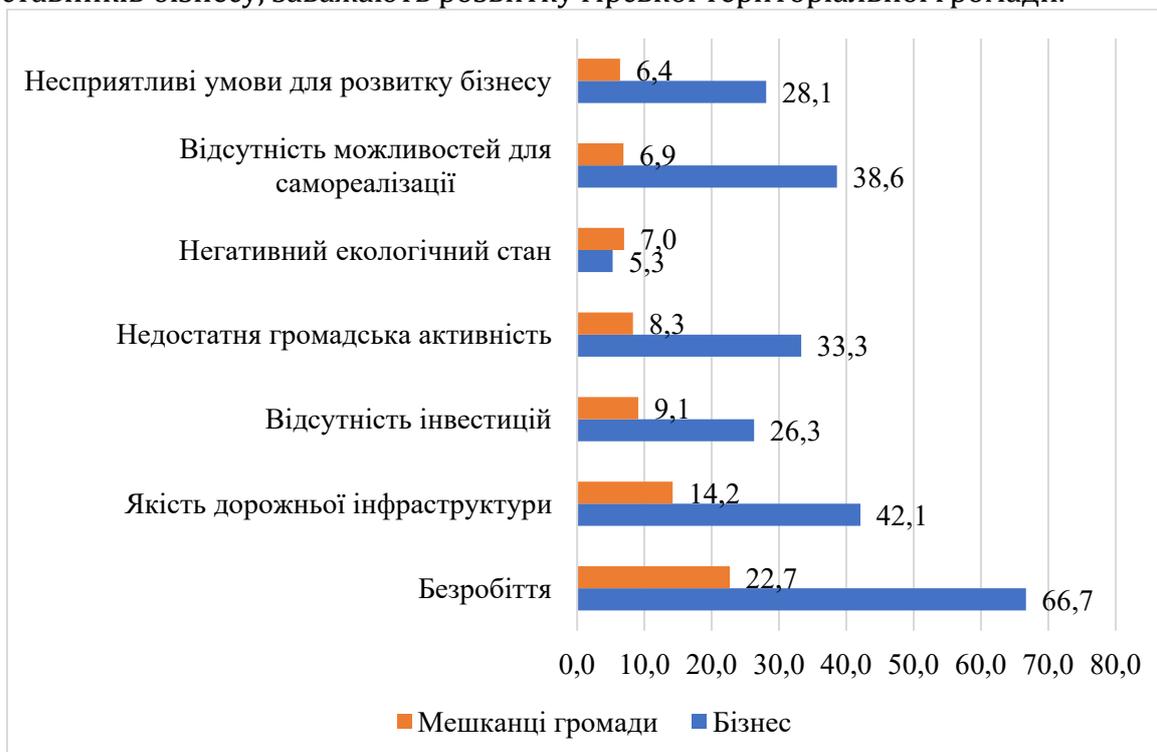

Рис. 5. Основні аспекти, які заважають розвитку Боринської територіальної громади у 2021 р., % [12]

У своїх зусиллях, спрямованих на стимулювання економічного зростання та розвитку окремих територій, держава має посилювати роль підприємництва загалом та формувати сприятливе підприємницьке середовище. В основу подальшого формування підприємницького середовища гірських територій слід покласти на інфраструктурну розбудову, забезпеченість доступу до ресурсів, співробітництво в межах Карпатського Єврорегіону, збільшення інклюзивності територіальних утворень, використання географічної специфіки, отримання необхідних навичок та фахових консультацій, наявність секторальних стратегій розвитку гірських територій.

Висновки

Отже, проведений аналіз соціально-економічного розвитку гірських громад Карпатського регіону демонструє наявність системних проблем, пов'язаних з неналежним підходом до управління територіями, що посилює їх депресивність, низький рівень життя, відсутність необхідної сучасної інфраструктури. В умовах децентралізації на місцевий бюджет покладається ключове завдання забезпечити фінансову спроможність громади. Суттєва частина гірських громад розташована на землях лісогосподарського призначення, сіножатях та пасовищах, що, спрямовує основну діяльність на деревообробну промисловість, рекреаційну та туристичну сферу, сільське господарство на основі селянських господарств та фермерства. В той же час, існує потреба в утриманні соціальної сфери та шляхової інфраструктури (яка знаходиться в невідповідному стані). Незважаючи на відносно вищий рівень фінансування відносно середнього рівня по Україні, громади потребують як державні так і приватні інвестиції у власний розвиток для вирішення питання створення додаткових робочих місць, покращення рівня інфраструктури, розвитку туристичної та сільськогосподарської галузей.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі доцільно зосередити на розробленні інструментарію державного стимулювання господарської діяльності на територіях гірських громад.

Список використаних джерел

1. Makino Y., Manuelli S., Hook L. Accelerating the movement for mountain peoples and policies. *Science*. 2019. №. 6458(365). P. 1084-1086.
2. Мазур А. Б. Узагальнення та аналіз показників економічного розвитку регіонів України. *Бизнес информ*. 2018. №5 (484). С. 80-85.
3. Перепелюкова О. В. Методичне забезпечення оцінки соціально-економічного розвитку регіонів України. *Держава та регіони*. 2020. № 1. С. 137–142.
4. Бровко О. В. Карпатський єврорегіон як форма транскордонної співпраці в Європі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 28. С. 14-18.
5. Бобрик В. О. Глокалізаційні трансформації у процесах сталого розвитку Карпатського Єврорегіону. *Економіка та держава*. 2020. №. 8. С. 95-100.
6. Сторонянська І., Максименко А. Об'єднані територіальні громади Карпатського регіону: соціологічна оцінка. Львів: ІРД НАНУ, 2018. 30 с.
7. Соціально-гуманітарні виклики війни та інструментарій їх подолання (Карпатський регіон України) : електронне науково-аналітичне видання / за ред. д.е.н., проф. Т. Г. Васильціва. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів. 2022. 47 с.
8. Регіони України 2021. Статистичний збірник. Держстат, 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm.

9. Регіональна статистика. Державна служба статистики України. 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/soc_ek_reg/publ_arch_reg2021_u.htm.
10. Закарпаття серед регіонів України за 2021 рік. Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2022. 23 с.
11. Моніторинг соціально-економічного розвитку гірських територій за 2021 рік. Міністерство розвитку громад та територій України. 2022. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/monitoryng-soczialnoekonomichnogo-rozvytku-girskyh-naselenyh-punktiv-za-2021-rik.pdf>.
12. Боринська селищна рада. URL: <https://borynyatg.gov.ua/>.